

A TÁRSADALOMFÖLDRAJZ ÉS A REGIONÁLIS TUDOMÁNY KÜLÖNBSÉGEIRŐL¹

DUSEK TAMÁS

Probáld Ferenc a társadalomföldrajz és a regionális tudomány különbségeit számba véve (a *Tér és Társadalom* 2007/1. számában) arra a következtetésre jut, hogy a „tárgykör lényegi egyezését árnyaló szemléleti és módszertani eltérések összességükben sincsenek olyan nagyok, hogy elvont tudományrendszertani szempontból indokolttá vagy épp szükségszerűvé tették volna egy különálló diszciplína [a regionális tudomány] kialakulását.” Írásomban a tanulmány ezen állításával kívánok foglalkozni, annál is inkább, mert könyvemben – később ismertető eltérő okokból – hasonló végkövetkeztetésre jutottam az isardi regional science kapcsán: „A regional science számára az ismeretek felesleges megkettőződése reálisabb veszély, mint a módszertudományként felfogott regionális tudomány számára, mivel önálló, kizárólag csak rá jellemző kutatási témája nincs; megkülönböztető jegyeit a megközelítésmódjából, az egyes gazdasági-társadalmi kérdéseknek a területi aspektusaira történő összpontosításából nyeri. Problémáival ugyanakkor foglalkozik a többi társadalomtudomány, létjogosultságát, intézményesültségét annak a gyakorlatnak köszönheti, hogy a társadalomtudósok viszonylag kevés figyelmet fordítanak a területi kérdésekre.” (Dusek 2004, 29). Erre az ellentmondásos helyzetre már rögtön a regional science megszületésekor felhívták a figyelmet. Mint Rodwin írja, az isardi regional science szerint „a társadalomtudományok nem fektetnek akkora hangsúlyt a térre, amennyit kellene, a földrajztudósok pedig nem elég mély elemzők, ezért szükséges a regional science. De tételezzük fel, hogy a társadalomtudományok sokkal rendszeresebb területi elemzéseket folytatnak és a földrajztudósok sokkal mélyebb elemzőkké válnak. Akkor a regional science nem válna az interdiszciplináris regionális kutatások egy általános elnevezésévé...?” (Rodwin 1959 – idézi Isserman 1995, 271).

A továbbiakban hat pontban kívánom tovább árnyalni Probáld Ferenc hivatkozott mondatát.

1) A társadalomföldrajz és a regionális tudomány alapkoncepciói között kategorikus különbség figyelhető meg: a társadalomföldrajz az egyedi helyek leírásában érdekelt, számára az általánosító szaktudományok és a módszertudományok segédtudomány jellegűek. Ezzel szemben a regionális tudomány módszertudományként vagy általánosító szaktudomány igényével lép fel, számára az egyedi helyekkel kapcsolatos ismeretek a modellek, elméletek és módszerek illusztrációjául szolgálnak. Ez az alapvető különbség (amit Probáld Ferenc nem említ meg) önmagában elegendő a regionális tudomány legitimációjához. A társadalomföldrajz és a regionális tudomány közötti viszony például a gazdaságtörténet és közgazdaságtan közötti viszonyhoz, vagy a

történeti nyelvészet és az elméleti nyelvészet közötti viszonyhoz hasonló. A tudás mindkét formája, az általánosító magyarázatok és az egyedi jelenségek magyarázata egyforma mértékben legitim és a tudomány tárgykörébe tartozó.

2) Az isardi regionális tudomány elsősorban a német telephelyelmélet amerikai adaptálásaként született, bár céljait tekintve annál több kíván lenni. Azok a kutatások, amelyeket Isard regionális tudomány név alatt végzett (Location and space-economy [1956], Introduction to regional science [1975] stb.), az nem a hagyományos társadalomföldrajz, hanem a közgazdaságtan része volt (illetve lehetett volna) korábban. A regionális tudomány létrejöttét nagyban segítette az, hogy az amerikai közgazdaságtan nem rendelkezett jelentős hagyományokkal a területi kutatások terén. Az angolszász világban az ötvenes években született új földrajzi paradigmának, az elméleti és kvantitatív földrajzi irányzatnak, vagy más néven tértudományi paradigmának, amely a hagyományos társadalomföldrajz mellett párhuzamosan létezett és létezik napjainkban is, kutatási témái és módszerei nagyrészt átfedésben vannak a regionális tudományéval. Ez a földrajzi paradigma Magyarországon nem tudott meggyökerezni; ha lennének hazai képviselői, akkor ők tekinthetnének részben szövetségesként, részben versenytársként a regionális tudományra. Ez a regionális tudománnyal kapcsolatos sajátos szeretem/nem szeretem viszony jellemző az angolszász tértudományi paradigma képviselőinek egy részére is (lásd például *Berry* 1995).

3) Véleményem szerint a tudáskészlet megkettőződésének lehetősége nem a társadalomföldrajz–regionális tudomány, hanem a közgazdaságtan (és egyéb általánosító társadalomtudományok) és az általánosító szaktudományként értelmezett regionális tudomány viszonylatában lép fel (a módszertudományi és szaktudományi megközelítéstről lásd *Dusek* 2004, 21–30). Ez a lehetőség azonban, ismervén a közgazdaságtan elméleteinek térnélküliségét, jelenleg csak elméleti, és nem gyakorlati lehetőség. A közgazdaságtan főáramát uraló, valóságidegen feltevésekből kiinduló formalizmus számára térbeli kérdések nem léteznek; ez annyira magától értetődő, hogy a modelleket korlátozó feltételek közül gyakran még a tér hiányának megemlítését is kifejejtik (például a tökéletes verseny modellje kapcsán). A közgazdaságtan főáramából kiinduló területi kutatások pedig (mint például a „New Economic Geography”), bármennyire dicséretesek is céljukat tekintve, többek között nem képesek elszakadni az egy pontgazdaságok hálózatának rendkívül korlátozott térképzetétől, a szállítási költségeket megkérdőjelezhető módon kezelik, nem nagyon törődnek a területi szintekkel, a formalizálás révén pedig nem jelennek meg bennük az intézményi, kulturális és egyéb jelentős tényezők. A valójában területi kérdésekkel foglalkozó elméletek, mint a vásárlóerőparitás elmélete vagy az optimális valutaövezetek elmélete, még a területi problémák felismeréséig sem jutnak el. A legnagyobb baj azonban az, hogy ezeket az elméleteket gazdaságpolitikai ajánlásokra használják fel (lásd például a maastrichti konvergenciakritériumokat, amely tipikusan térnélküli elméleteken alapul).

4) Az általánosító szaktudományként értelmezett regionális tudomány paradox módon akkor lenne a legsikeresebb, ha felszámolhatná önmagát (csak mint tudomány, és nem mint kutatási terület vagy szakmai közösség), mert elérte, hogy a

társadalomtudományoknak inherens részévé vált a területiség kutatása. A regionális tudomány paradox helyzetére utal az is, hogy a területi kérdések kutatásának intézményes önállósulása hozzájárul annak a helyzetnek a fennmaradásához, hogy a térbeliség kutatása a közgazdaságtan főáramán kívül maradjon. A közgazdaságtan főárama és a regionális tudomány közötti kapcsolatok jellemzően aszimmetrikusak, vagyis a főáramból induló területi kutatások gyakorlatilag többnyire figyelmen kívül hagyják, nem/alig ismerik, vagy félreismerik a regionális tudomány eredményeit (lásd például a New Economic Geography képviselőinek hivatkozási gyakorlatát és terminológiai innovációit). Ez nem a regionális tudomány, hanem a főáram képviselőinek felrögható intézményes probléma. A módszertudományként értelmezett regionális tudományt ugyanakkor semmi sem veszélyezteteti, mint ahogyan a véletlen tömegjelenségekkel foglalkozó valószínűségszámítás sem szűnne meg, ha minden szaktudomány művelője egyben statisztikus is lenne.

5) A félreértések elkerülése érdekében célszerű megkülönböztetni a regionális tudomány nomotetikus igényű alapkoncepcióját és nemzetközi, angol nyelvű gyakorlatát, valamint a regionális tudomány hazai gyakorlatát. A nemzetközi gyakorlatban, a regionális tudományi konferenciákon és a regionális tudomány szakfolyóirataiban, nem nagyon lehet találkozni a hagyományos társadalomföldrajz tárgykörébe tartozó kutatásokkal. A régióleírások hiánya képezi az egyik leggyakoribb, ám indokolatlan kritika tárgyát az isardi regionális tudományra vonatkozóan a hagyományos társadalomföldrajz oldaláról. Ezzel szemben a regionális tudomány hazai gyakorlata részben elválik a nemzetközi gyakorlattól (lásd Probáld Ferenc nyolcadik lábjegyzetét a „Kárpát-medence régiói” sorozatról). Hazánkban nagyobb arányban jelennek meg területfejlesztési kérdések és a regionális földrajz tárgykörébe tartozó régióleírások. Így Magyarországon – ellentétben a nemzetközi gyakorlattal – a regionális tudomány kutatási témái részben átfedésben lehetnek a hagyományos társadalomföldrajz kutatási témáival. Ez vezet ahhoz a furcsa (és véleményem szerint nem kedvező) helyzethez, hogy hazánkban a regionális tudomány tárgyaként olykor a konkrét, különböző szintű magyarországi közigazgatási egységek leírását teszik meg, amely hagyományosan a társadalomföldrajz feladata. Ennek a pontnak a második felében csatlakoznék Probáld Ferenc idézett mondatához, míg a korábbi négy és fél pont a társadalomföldrajz és regionális tudomány alapvetően eltérő feladatkörei és a regionális tudomány szükségessége mellett érvelt.

6) A földrajztudomány közoktatásbeli szerepének, tekintélyének növelése a földrajztudomány és a regionális tudomány közös érdeke. A földrajzoktatás képes általánosságban is növelni a társadalom területi kérdések iránti fogékonyságát, és megalapozni azt, hogy a felsőoktatásba a területi kérdések iránt érdeklődő és fogékony, térképet olvasni képes hallgatók kerüljenek. A területi kérdések oktatásban betöltött szerepének növelése tisztán regionális tematikájú tárgyak mellett a hagyományos tantárgyakon belül is lehetséges és kívánatos (Dusek 2006). Ennek tudatosítása a regionális tudomány művelőinek a feladata. A regionális tudományt önmagában a területfejlesztés igényei is legitimálják, de interdiszciplináris presztízszt nem ettől,

hanem elsősorban (a területfejlesztést is megalapozni képes) elméleti, módszertani jellegű kutatásoktól remélhet. Ezt a célt jól szolgálják a regionális tudományi témájú elméleti monográfiák, mint például Nemes Nagy József *A tér a társadalomkutatásban* vagy Lengyel Imre és Rechnitzer János *Regionális gazdaságtan* című könyvei. A *Tér és Társadalomban* megjelenő módszertani tanulmányok, valamint az ilyen jellegű előadásoknak teret adó tudományos konferenciák (mint a 2006 novemberében az ELTE-n megrendezett *Regionális modellek* című konferencia) szintén rendkívül hasznosak a külső presztízs növelése szempontjából.

Jegyzet

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Irodalom

- Berry, B.J.L. (1995) Whither regional science? – *International Regional Science Review*. 3. 297–306. o.
- Dusek T. (2004) *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok 10. ELTE, Budapest.
- Dusek T. (2006) Területi statisztika az oktatásban. – *Széchenyi István Egyetem GTI Tudományos Füzetek*. 10. Universitas-Győr Kht., Győr. 184–198. o.
- Isard, W. (1956) *Location and space-economy*. MIT Press, Cambridge.
- Isard, W. (1975) *Introduction to regional science*. Prentice-Hall, New Jersey.
- Isserman, A.M. (1995) The history, status, and future of regional science: an American perspective. – *International Regional Science Review*. 3. 249–296. o.
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004) *Regionális gazdaságtan*. Dialog Campus, Budapest–Pécs.
- Nemes Nagy J. (1998) *A tér a társadalomkutatásban (Bevezetés a regionális tudományba)* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Probáld F. (2007) Társadalomföldrajz és regionális tudomány. – *Tér és Társadalom*. 1. 21–33. o.